

Az erdélyi magyar sajtó egyre bővülő digitális feldolgozása. Immár közel kétfélmillió oldalnyi anyagot számlál és biztosít az olvasó- és kutatóközönségnek a DigiTéka adatbázisa.¹ A 2018 végén indult projekt célja az erdélyi magyar sajtókiadványok digitalizálása, adatbázisba rendezése és megosztása online platformon, ezáltal a lapok, periodikák bárholonnan elérhetővé és kutathatóvá válnak.

A projekt 2020-tól az *1000 év Erdélyben, 100 év Romániában* kulturális programsorozat égisze alatt bontakozott ki. Kezdetben – mivel saját gyűjtemény nem állt rendelkezésére az Iskola Alapítványnak –, az Arcanum és az Erdélyi Magyar Adatbank gyűjtő és digitalizáló műhelyekkel dolgoztak együtt a közkinccsé tenni kívánt tartalom minél szélesebb gyarapítása érdekében, e partnerek meglévő adatbázisaira mai napig hiperlinkekkel hivatkoznak, 2022-től azonban már a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár tetemes magyar nyelvű állományát önállóan dolgozzák fel. Az indulás után fennálló túlerhelyt helyzetet, miszerint az oldalak szkennelése jóval gyorsabban haladt, mint azok feldolgozása és PDF-be rendezése, megfelelő metaadatokkal való ellátása, végül az ELTE Digitális Örökség Nemzeti Laboratóriumával (DH-LAB) kötött szerződés oldotta meg. 2024 végére már elkerülhetetlen volt megoldást találni a feldolgozás gyorsítására, valamint a korszerű eszközök adta lehetőségek kihasználására, ebből a helyzetből született az együttműködés a DigiTéka és az DH-LAB között.

Jelenleg 86 napi- és hetilap, valamint 45 folyóirat számai között böngészhetnek az olvasók, ebből 26 újság már a két műhely közösen végzett munkájának köszönhetően kerülhetett fel az adatbázisba igen rövid idő alatt. Egy év távlatából az összefogás háromszázezer oldalnyi új tartalmat jelentett.

Jelentős lépés volt ez az annotálás az információfeldolgozás és a metaadatok szempontjából is, hisz mindezek teszik lehetővé a gördülékeny kutathatóságot, ezek nélkül azonosíthatatlanná válna a tartalom, a digitális tér által szolgáltatott gyors összefüggés-keresés semmissé lenne.

A jövőt illetően kitűzött cél a repertoár folyamatos bővítése, a keresőmotor finomítása, mivel a különböző cikkek és vizuális anyagok metaadatai ugyan elkészültek, az ezek alapján történő szűkített keresésre még nincs lehetőség.

A jelenlegi munkafolyamat a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár segítségével indult, az ottani dolgozók fotózták be a digitalizálásra előkészített dokumentumokat a Qidenus Smart 4.0 könyvszkennelével, ezután kerültek át a JPG-fájlok a DH-LAB-hoz. A Budapesten használt OCR (optikai karakterfelismerés) alkalmazásba olyan szinten beépítették a mesterséges intelligencia adta lehetőségeket, hogy általa tömeges mennyiségű adatot dolgozhatnak fel rövid időn belül. Az OCR felismeri a lapon a nyomtatott karaktereket, a feldolgozás közben ráhúzza a fényképre egy szövegréteget, ami kijelölhetővé és másolhatóvá teszi a tartalmat. Ez az újonnan létrehozott réteg láthatatlan, nincs megjelenített „felülírása” az eredeti nyomtatásnak, így a nyomdafolyamatok esszenciája, a lapra jellemző betűtípus, tördelés, egyéb esztétikai döntések autentikusak maradnak. A Kolozsvárra visszajuttatott terjedelmes állományra ezek után már csak tördelés, ellenőrzés és feltöltés vár.²

A DigiTéka adatbázisa virtuális térben gyűjti az erdélyi sajtótörténet több mint 200 évnyi anyagát. Az annotálásnak köszönhetően régiókra, szerzőkre szűkíthető a keresés, így a specifikus kutatómunka során lokalizált tartalommal dolgozhatnak a kutatók. A sajtónyomtatványok mellett, Erdély utóbbi két évszázadát felölelő művelődéstörténeti látképét kiegészítendő, felkerültek más jellegű tartalmak is, főként térképek, leltárak, történelmi tanulmányok, különböző statisztikák. Digitális bölcsészeti megközelítésben rendkívül hatékony platformot biztosít a kutatási és anyaggyűjtési folyamatok felgyorsítására, hiszen a beépített keresőmotor elvégzi a kutató helyett a klasszikus metodológia időigényes procedúráját, segítségével nem kell már több száz oldalt átböngészni a kutatás tárgyához releváns részeket keresve, mivel azt pár kulcsszóval elérhetjük. Ugyanakkor indokoltan használok a platform szót, hisz a kutató helyett nem végez el előre meghatározott algoritmusokkal elemzéseket, nem dolgozza fel helyette az adatokat. A terjedelmes tudományos és kulturális tartalom kvantitatív

¹ <https://digiteka.ro/> (letöltve: 2026. 04. 02.)

² Erről bővebben: FERENCZI 2025.

módszerek alkalmazásával lett digitálisan elérhető, melyek a technológia segítségével már megfelelő módon szegmentált és strukturált állapotban kerültek fel a világhálóra.

A nagyméretű forrásanyag feldolgozását a beépített keresőmotor teszi lehetővé. Ez, a korábban elképzelhetetlen pontossággal digitalizált forrasszövegekben a fellelt kulcsszavakat már pillanatok alatt kilistázza, megjelenítve azok kontextusát is, így a kutató saját kutatásához, érdeklődési köréhez releváns linkekre kattint rá csupán. Középtávú cél volna egy komplex kérdések feldolgozására és a találatok leszűkítésére is képes algoritmus, ez egyelőre a mesterséges intelligencia megbízhatóságának javításán, finomításán múlik. Addig pedig marad a kutató képességeitől és lehetőségeitől függő keresés.

Korunkban gyakran előkerülő, sok kérdést felvető téma a már meglévő, nyomtatott hordozók digitalizálása, valamint a már egyenesen az online térbe felkerülő (born digital) tartalmak kezelése, kutatása. A magyar könyvdigitalizálás hajnalán, 1996-ban a *Magyar Elektronikus Könyvtár* projekt kezdte a sort a már meglévő irodalmi szövegek egy részének felvitelével egy internetes, bárki számára elérhető, böngészhető adatbázisba. A másik hasonló kezdeményezés a *Digitális Irodalmi Akadémia* volt két évvel később, viszont ez a platform kifejezetten a kortárs szerzők műveire összpontosít. Mindkettő elektronikus átiratokat jelentett elsődlegesen, nem kevés hibaszálalékkal, ami idő közben finomodott. Az *Arcanum* (kezdetekben *Arcanum Digitális Tudománytár*) szintén ebben az időszakban indult útjára, viszont majdnem két évtizedig csupán CD-formában adták közre a már valóban digitalizált, tehát képszerűen azonosítható tartalmakat. A ma is ismert platform mindazonáltal csak 2014-ben bukkant fel. Az *Arcanum Újságok* aloldal az ADT-n belül jelenleg közel 92 millió oldalról nyújt szkennelt verziót, viszont az eddig tárgyalt adatbázisokhoz képest ezek elérése regisztrációt, intézményi vagy személyes előfizetést is igényel (időnként változó mértékben, intézethez és helyhez kötöttek ezek elérhetőek a nagyobb közönség számára is).

Az idő előrehaladtával átalakult a digitalizálás módszertana: a nyomtatott szövegek terjesztésének határait könnyen átugró online tárolás és olvashatóság a szkennelésnek hála megnövekedett ütemben volt képes kiszolgálni az olvasóközönség igényeit. Míg az előbb említett első két projekt a hangsúlyt a kijelzőkre való optimalizálásra fektette, addig a szkennelés új kaput nyitott meg: a tartalom feldolgozásának kezdetétől a feltöltésig töredékre csökkent az idő, és ugyanakkor a lap esztétikai értéke is rögzült. Megjelenésükhöz hűek maradtak az illusztratív elemek, az oldalak, hasábkörök tördelése, a kor eszközeinek lenyomata.

Ebbe a környezetbe érkezett meg időközben a DigiTéka hiánypótló kezdeményezése, hiszen középpontjában kifejezetten az Erdélyben megjelent sajtóanyagok digitalizálása áll, mindezt egy olyan projekt keretén belül, melynek kitűzött célja a tartalom ingyenes megosztása, terjesztése.

Történettudományi szempontból óriási értékkel bír egy ekkora volumenű projekt, melynek jelentőségét számos egyéb tudományág is fontosnak érezheti és igazolhatja. A művelődéstörténet is elsődleges hasznát veszi az erdélyi lakosságon belül folyó változások feltérképezésében, lehetőséget adva tendenciák felismerésére, összehasonlításra, már a kiegyezést megelőző időktől kezdődően. Hogy egyetlen példát emeljek ki, a repertórium részét képezik olyan színháztörténeti hetilapok, mint a *Színház és Mozi* vagy a *Színház és Társaság*. Ezek révén megismerhetővé válnak nemcsak a műsorra tűzött darabok listája és a színészi gárda, hanem a helyi kultúrközönség igényei, véleménye, reakciója is, másrésről pedig a gazdag illusztráltságnak köszönhetően a kor divatja, a jelmezek stílusa, a különböző testtartások, de még maga a portréfotó részletei is megismerhetők, melyek mind hozzájárulnak a teljes esztétikai kép megalkotásához, mely különböző üzeneteket hordoz magával.

Az irodalom- és sajtótörténet számára nyilvánvaló kincs ez a kezdeményezés, melyben nagymennyiségű szépirodalmi anyag került rögzítésre. Külön kiemelendő az a terjedelmes sajtóanyag, mely a dualizmus utáni időszakot öleli fel, egészen a két világháborúig (kereső program az 'irodalom' keresőszóra 51 ezer találatot listázott csak erre a korszakra szűkítve). A tárgyalt évtizedek során járatos lapok, periodikák szerkesztőseinek dolgozott az akkori irodalmi alkotótábor javarésze, így ezen orgánusok betekintést nyújtanak a legégetőbb korabeli kérdésekbe, javasolt megoldásokba,

a különböző polémiákba, a korstílusok változásába. Másfelől pedig pont ez az az időszak, melyben a leginkább fellendült a regionális sajtó, megnövekedett az igény a helyi hírek, kezdeményezések rögzítésére, propagálására, mindezt erősen támogatta az egyre hatékonyabbá váló információterjesztés is.

Az 1948-at követő időkben a román kormány erősen korlátozta az erdélyi magyar sajtó lehetőségeit, a fenntartott félmaroknyi lap korlátozottan folytatta a lokális hírek közlését, helyettük inkább a teljes országot érintő cikkek és a kommunista propaganda foglalta el a központi helyet. Ezekben az időkben leginkább a (szintén kormányzati, pártfelügyelet alatt működő, erősen cenzúrázott) irodalmi, művészeti lapok vitték tovább a helyi magyar művelődés fáklyáját, művelődéstörténeti, kortörténeti szempontból ezek emelendők ki.

Napjainkra a sajtótörténet immár 20-30 éve foglalkozik a digitális sajtóterjesztés kérdésével, azokkal a változásokkal, melyek a nyomtatott szöveg elérhetőségét és befogadását érintik, mikor az az online felületeken közvetlen fórumcsoportok elé tárul. A disztribúciós platformok közvetlensége magával hordozza az azonnaliságot, az új hírek terjesztése fokozatosan növekvő sebességgel történik. Ugyanakkor a naponta megjelenő aktualitások mellett különböző projektek és kezdeményezések foglalkoznak az archiválás folyamataival, melyek két hangsúlyos célja a már tárgyalta elérhetőség, valamint a tartalom megőrzése, rögzítése.

A digitális térre jellemző „lehívásos” keresést és tartalomelérést a DigiTéka rendszere is nyilvánvalóan követi, hisz nem maga dönti el önkezűleg, hogy mikor melyik tartalom jelenik meg az olvasó számára, nem kell időrendben, lineárisan haladni és kivárni, mire a kijelzett tartalom meg-egyezik a kutatni kívánt témával. Ebben is rejlik a digitális sajtóvilág egyik új aspektusa, miszerint napjainkra megszokottá vált, hogy az olvasó igénye szerint kereshet az őt érdeklő cikkek között. Emiatt sem lehet másodlagos a metaadatok bő részletezése, hisz a keresett tartalom hiába létezik, ha arra lehetetlen rábukkanni.

A DigiTéka által szolgáltatott információhalmazok egybeesnek a sajtó alapjáraton ellátott funkcióival: tudást közvetít, ami „földrajzilag és kulturálisan behatárolható térségekre szorítkozik”, ezen felül politikai és társadalmi befolyásoló ereje van, mely szerves részét képezi az identitásalkotásnak is.³

Kijelenthető, hogy a hasábok tartalmán, fotó- és rajzillusztrációkon keresztül körvonalazhatók, vizsgálhatók a vallási, politikai, neveléstudományi, művészi és a tudományos világot érő hatások, vélemények, megközelítések sora, a DigiTéka különlegességéből adódóan pedig, miszerint nemes egyszerűséggel lehet szűrni erdélyi településekre, lokalizált folyamatokra szűkíthetjük a vizsgált területet, lakosságot.

Egy DigiTéka által szolgáltatott kutatási irány: az erdélyi fotótörténet

A fotótörténet közel 200 évre visszanyúló íve egy a számos kutatási lehetőség közül, melyre a DigiTéka adatbázisa szolgált könnyen böngészhető, bárholnan elérhető forrást. A folyóiratokat, lapokat átnézve sok olyan esetre bukkan az ember, amikor cikkeznek egy helyi fényképészről, vagy akár külön rovatot kapnak a művészetük bemutatására. De nem kell ennyire specifikus eseteket keresnünk ahhoz, hogy a fotótörténeti értékét meglássuk a digitalizált lapokon, szinte bármilyen okból bekerülhet egy fénykép a lehozott hírek közé. A fotó jellege és a cikkhez való kapcsolódása alapján felállítható három nagy kategória, melyekbe be lehet sorolni a kész képkockákat. Lehet a művészi-esztétikai értéke miatt különleges (ezek leginkább a művészről szóló cikkek mellett jelennek meg, vagy létrehozott rovatok bekezdései); politikai-történelmi aktualitása van; az előző kategóriával valamilyen szinten átfedésben is lehetnek a dokumentarista képek, ide az előző csoportokba nem illeszkedő anyagok kerülhetnek, mint egy rendezvény sajtóanyaga, melyek inkább társadalomtudományi vagy néprajzi jelentőséggel bírnak. Az illusztrációra használt (legtöbb esetben) portréfotók külön kategóriát alkotnak, hisz nem egyetlen korszak trendjének tekinthető a cikk mellé beillesztett

³ SZAJBÉLY 2005.

fotó az újságíróról vagy az interjúalanyról, ezek akár a cikk elolvasása nélkül is kontextualizálhatják a témát. Nem érdemes hanyagolni művészi szempontból semelyik kategóriát, hisz sokuk mögött áll alkotói elképzelés, valamilyen üzenet, ugyanakkor a pillanatszerű snittek is bírhatnak valamelyik stílusba beilleszkedő értékkel.

Az összehasonlító megközelítések lehetőségeinek tárháza jócskán meghaladja az észszerűen felsorolható, hisz akár országhatárt megugró elemzést kívánunk írni, akár régióra korlátozzuk a keresést, az anyagon belül is más-más tendenciákat, elképzeléseket látunk, ha az alany illusztrálásáról esik szó. Pláne, ha időben is korszakokat átívelő vizsgálódást folytatunk.

A 19. század végére széles körben elérhetővé vált a fényképezés, számos városban bukkantak fel műtermek, a tehetősebb személyek könnyen belekóstolhattak a számukra elérhető eszközök repertoárjába, a viszonylag könnyen kezelhető gépek lehetővé tették az amatőr tevékenység elterjedését. Az első évtizedek kísérletező jellegét levetve, a századfordulóra közkedvelt irány lett a festői képalkotás a finom fény-árnyék játékokkal, valamint nagy hangsúlyt fektetett az alany érzelmi világának tükrözésére, kivetítésére. Ekkoriban a környezetre fektetett hangsúly visszaszorul, a színteret nem akarja tovább építeni, hanem az érzelmek erejét hangsúlyozza, fokozza az új, szűkre komponált, teret kitöltő arcképfotózás (ld. Máté Olga és Székely Aladár fotóit, vagy a DigiTeka adatbázisánál maradvá, a *Nagyváradi Napló* 1923-as, 21. számának főlapján közölt Ady-portrét).⁴ Ez az új stílus tette lehetővé az irodalmi szereplők „prófétává”, „ikonná” emelésének vizuális illusztrálását is, a fókusz azok látnoki, bölcs erején maradt.

Noha a századforduló idejére már közkedvelt tevékenységgé nőtte ki magát új médiumként a fotográfia, a fénykép sajtónyomtatásban történő publikációs lehetőségeit nem igazán használták ki egységesen a nyomdák. A századfordulót követő első két évtizedben még nem vált tömegessé a fényképek beillesztése a napi- és hetilapok oldalaira, jócskán nagyobb arányú volt a kézzel rajzolt grafika, viszont a hírek vizuális illusztrálása nem volt jellemző – a reklámok élvezték ezt a kiváltságot. Másrészről az igény már megvolt, a közönség szívélyesen fogadta ezt a törekvést. A már említett *Színház és Társaság* lapszámaint lapozva rengeteg vizuális anyagot látunk, főként az aktuális évad műsoráról, a társulat színészeiről.

Az első világháború a piktoralista tendenciát jószerevel derékba törte, hisz a terror, a politikai átrendeződés és a halál mindennapos jelenléte oly hirtelen alakította át a művészkörök levegőjében csüngő kérdéseket, aggodalmakat, hogy csak kevesen próbálkoztak a légvárépítéssel. A fotóstársadalom tömegével fordult a dokumentarista jellegű munkák felé, mely a későbbiekben számos világhírű fotóművész táptalaja lett.

A két világháború közötti időszak számos változást hozott, a békediktátummal elcsatolt területeken óriási nehézségeket jelentett az intézmények hiánya és a cenzúra, valamint a forráshiány, ezeket fokozatosan sikerült a királyi Románia magyar kisebbségének önerőből leküzdenie. E hőskorból egyetlen megmozdulást említenék, mely a hétköznapi ember, a sanyarú sors megörökítésére összpontosított: számos magyar fényképész hagyatéka között találunk népviseletes falusi munkásokról készült pillanatképeket, portrékat, mintegy az új kollektív identitáskép megerősítéseképp.

Újabb drámai fordulatot az 1945-öt követő szovjet mintájú kommunista átrendeződés hozott a sajtó- és így a fotótörténetben is, amikor is a pártideológia oly mértékben uralta a hétköznapi élet minden aspektusát, hogy a művészek is új akadályokkal találkoztak: a Párt határozta meg, mi kerülhet a nagyközönség elé, mit szabad megörökíteni, és azt is, hogyan. Ez, ahogy a művészetek más ágazataiban is, nem fojtotta el teljesen az egyéni kifejezőképességet, hanem kreatívabb formákba kényszerítette azokat. A dokumentarista jellegű fényképeket is erősen korlátozták, kevés esély adódott arra, hogy jelentős mozzanatokot örökíthessenek meg, szabályozták, hogy hol és milyen fénykép készülhetett el a nagyközönség elé.

⁴ Ld. erről: E CSORBA 2008, E. CSORBA 2020.

A városképfotózásra már a századforduló környékén is ismerünk jelentős törekvéseket. A 20. század közepén hirtelen megnövekedett az igény a hétköznapiak és az új városi látkép megörökítésére. A propaganda hatására a folyóiratokba kerültek tömegesen olyan fotók, melyek a munkások életét és tevékenységét dicsőítették, a társadalmi haladás megvalósítóiként ünneplve a Párt különböző szintű vezetőit. Az 1956-ot követő időszakot nevezi a szakirodalom a *magyar fotózás reneszánszának*. A leverett forradalmat követő években még javában érződött a centralizáló szabályozásokra tett hatalmi próbálkozás, viszont az évtizedek előrehaladtával újra erőre kapott az önkifejező, kreatív fényképezés, ami a cenzúra határfoka miatt Romániában gyakorta meg-megtorpant,⁵ 1989 után viszont látványosan teret hódított, végleg megszabadulva a cenzúra béklyóitól. Ekkortól viszont fokozatosan kellett szembenéznie a digitális fotózás kihívásaival is, mely helyzet a mai napig jellemzi a fényképművészetet és persze annak változatos (nyomtatott vagy immár online) sajtóbeli gyakorlatát, leképezéseit.

Az általam találmra kiválasztott romániai *Háromszék* napilap 1990-től kezdődő számai lelhetőek fel a DigiTékán. Jól látható, hogy ekkor még egyáltalán nem jelentek meg fotók az oldalakon, viszont 1999-ben már szinte minden oldalon találunk legalább egy fényképet. A 2591. szám főoldalán *Itt járt a csendőrpáncsnok* címmel közölt hírt a sepsiszentgyörgyi laktanya képe illusztrálja. Ugyanebben a számban később az erősen érzelmekre ható, dokumentarista riportfotó a „Muszlim menekültek Szarajevóban” képleírással jelent meg.

Az igény a fotókat közlő, illusztrált újságokra jóval korábbi természetesen. Ezt példázza többek között, hogy Marosvásárhelyen már 1959-től kapható volt a havi kétszer megjelenő *Új Élet*, mely maga is „képes lapnak” titulálta a betöltött funkcióját.

Nyilván kiragadott példák alapján nem célszerű általánosítani, hiszen nagyon egyszerű eltávolodni a valóságtól, csalóka képet alkotni meg nem valósult tendenciákról. Az anyagról elmondható, hogy leginkább eseti példákat lehet kiemelni, a fotózás és a fotók népszerűségével a sajtóban megjelent fényképek száma nem tart feltétlenül lépést – ugyanakkor vannak ez igényt kiszolgáló lapok, periodikák. Vitathatatlan viszont ezek helytörténeti értéke: az *Igaz Szó* 1982-es 10. számában több fotót is közöltek például, ami Nagyszalontához és az Arany János-kultuszhoz kapcsolható. A városban készült fotók rögzítik a látéképet az adott pillanatban, mely a várostörténet retrospektív felépítéséhez is óriási segítséget jelent.

A DigiTéka bővülő anyagából csupán szemezgetésre futotta e szöveg írásakor, nem átfogó képalpalkotásra, nem is törekedtem a fotótörténet helyi sajtóban megjelent erdélyi/partiumi viszonylatára. Ezek mindazonáltal jól tükrözik az általános magyar fotótörténet nagyobb változásait, s nem mennek szembe az Európa-szerte ismert tendenciákkal. A feldolgozott sajtóanyag révén a fotók nagyszámú kutathatósága elsődlegesen a művelődés- és a helytörténet számára bír óriási jelentőséggel, de a magyar fotótörténet lokális megnyilvánulásairól alkotott képet is tovább árnyalja.

Hivatkozott irodalom

- BOKA László, *Megpróbáló ajándék, tartalmaz búcsú – Horváth Andor-invokációk = REGIO*, 29(2021), 2, 305.
- E. CSORBA Csilla, *Ady – a portrévá lett arc*, Bp., PIM, 2008.
- E. CSORBA Csilla, *Új vizeken, Írók és művészek Székely Aladár műtermében*, Bp., PIM, 2020.
- FERENCZI Szilárd, *Az erdélyi múlt digitalizálása, Kihívások és sikerek / Digitizing the Transylvanian Past: Challenges and Successes = Central European Library and Information Science Review*, (CELISR) = 2(2025), 4, 481–489.
- SZAJBÉLY Mihály, *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról = Médiakutató*, 2005, tavasz. https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet (letöltve: 2026. 04. 02.)

NAGY DÓRA-KATA

⁵ BOKA 2021.